المعتقدات الإيزيدية - من منظور شرف خان ومصادر غير الكردية

م.م. احمد عبدالرحمن احمد
مدرس مساعد في جامعة سوران –فاكلتى اداب-قسم التاريخ
ahmed.ahmed@soran.edu.iq

م.م. سامان عثمان عالى
Saman.alee@soran.edu.iq
مدرس مساعد في جامعة سوران –فاكلتى اداب-قسم التاريخ

ديار ماهر طاهر
باحث
Diyarmahir8@gmail.com

الكلمات المفتاحية: ايزيدي– تاريخ– معتقد– كردي– عدي كوري موسافري

كيفية اقتباس البحث

احمد , احمد عبدالرحمن, سامان عثمان عالى , ديار ماهر طاهر , المعتقدات الإيزيدية – من منظور شرف خان ومصادر غير الكردية ,مجلة مركز بابل للدراسات الانسانية، حزيران ٢٠٢٦, المجلد:١٦ , العدد:٦ .

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نَسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

مسجلة في Registered
ROAD

مفهرسة في Indexed
IASJ

The Yazidi belief, from the perspective of Sharafkhan and non-Kurdish sources

Ahmed abdulrahmn ahmed
Teacher in the Faculty of Arts -Soran University- History Department
ahmed.ahmed@soran.edu.iq

Saman Othman Alee
Teacher in the Faculty of Arts -Soran University- History Department
Saman.alee@soran.edu.iq

Diyar Mahir Tahir
Diyarmahir8@gmail.com
Researcher

Keywords : Yezidi- History- Belief- Kurd-Adi Kuri Musafri

How To Cite This Article
Ahmed , Ahmed abdulrahmn , Saman Othman Alee , Diyar Mahir Tahir The Yazidi belief, from the perspective of Sharafkhan and non-Kurdish sources ,Journal Of Babylon Center For Humanities Studies, june 2026,Volume:16,Issue 6.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Abstract

The Yazidi belief, from the perspective of Sharafkhan and non-Kurdish sources, is one of the religious beliefs that a Kurdish identity has adopted. Some historians and researchers trace the foundation of Kurdish identity back to this religion. However, Sharafkhan, the Kurdish

historian, clearly referenced this social group as a distinct religious community within Kurdish society, identifying it as having a Sufi-oriented foundation.

Although there are many debates and disputes among researchers and historians of both the medieval and modern periods about the origins of this religion and the time it dates back to—most of them, or we might say the majority of researchers, historians, and even the Yazidis themselves—trace it back to the figure of Sheikh Adi (Adi, son of Musafir), who passed away in the year 557 AH / 1162 CE. However, some researchers and historians do not accept this view shared by Sharafkhan and others, instead tracing the religion back to an even earlier period .

Here, we attempt to present both Sharafkhan's historical viewpoint and those of some medieval historians, and on the other hand, perspectives of external historians regarding the Yazidi faith, as well as the different interpretations and pressures this religion has faced.

In this article, beyond just an introduction, we present a summary of the Yazidi belief and, within the content of the study, discuss it across two main themes. In the first theme, we compare the Yazidi belief in Sharafkhan's view with that in Islamic sources, highlighting the core similarities and differences. In the second theme, we present the differing interpretations between Sharafkhan and non-Kurdish sources regarding the Yazidi faith. In conclusion, history has often been written on an incorrect basis, without expertise regarding society, religion, and their effects, and has been imposed on our historical consciousness—an influence that even many prominent Kurdish intellectuals and historians have fallen under.

الملخص

إن المعتقدات الإيزيدية - حسب ما ذهب إليه شرفخان ومصادر غير كردية، فإن هذه الديانة هي إحدى المعتقدات التي أخذت هوية كردية، وينسب بعض المؤرخين والباحثين المعتقدات الأساسية الكردية إلى هذه الديانة وهي التصوف. ولكن المؤرخ الكردي: شرفخان، قد تحدث بصورة ملخصة عن هذه المجموعة الاجتماعية، إذ هي عبارة عن ظاهرة دينية في المجتمع

الكردي وإن جذوره تعود إلى أسس تصوفية. وعلى الرغم من وجود جدل كبير بين الباحثين والمؤرخين في العصور الوسطى وكذلك الحديثة حول نشأة الدين والزمن الذي ظهر فيه، ورغم أن أغلبهم، أو يمكننا أن نقول أغلب الباحثين والمؤرخين، والإيزديون أنفسهم يعيدون جذورهم الدينية إلى شخصية الشيخ (عادي ابن مسافر) المتوفي سنة(٥٥٧ للهجرة / ١١٦٢ للميلاد، لكن من جانب آخر، هناك بعض الباحثين، ومنهم المؤرخون الأجانب، يتجاهلون هذا الرأي لشرف خان وغيره من المؤرخين، بل ينسبون هذه الديانة إلى زمن أسبق من العصور الوسطى

ومن هنا نحاول أن نعرض آراء المؤرخ الكردي شرف خان مع آراء بعض المؤرخين في العصور الوسطى وغيرهم من المؤرخين الأجانب حول المعتقدات والضغوطات التي مورست على هذا الدين وتفسيراتهم المختلفة لهز

هذا، ففي هذه الدراسة، بالإضافة إلى التمهيد، عرضنا ملخصا حول المعتقد الإيزيدي، وفي محتوى الدراسة، سلطنا الضوء على مبحثين اثنين، ففي المبحث الأول، تناولنا مقارنة عن العقيدة الإيزدية بين شرفخان والمصادر الإسلامية وسلطنا الضوء على اختلاف الآراء واتفاقها بهذا الشأن، وفي المبحث الثاني، نعرض الرأي المختلف لكل من شرف خان والمصادر الأجنبية حول الديانة الإيزديةز

وأخيرا، فإن التاريخ غالبا ما يتم فرضه وفق أسس غير صحيحة ومن دون خبرة على أذهاننا التأريخية، وقد وقع كثير من النخب والمؤرخين الكرد تحت حكم من هذا النوع.

باوڕی ئێزدی لەڕوانگەی شەرفخان و سەرچاوە نا کوردییەکان

١ -م.ی. احمد عبدالرحمن احمد
مامۆستا لە زانکۆی سۆران- فاکەڵتی ئاداب- بەشی مێژوو
ahmed.ahmed@soran.edu.iq

٢ -م.ی. سامان عثمان عالی
مامۆستا لە زانکۆی سۆران- فاکەڵتی ئاداب- بەشی مێژوو
Saman.alee@soran.edu.iq

٣-دیار ماهر طاهر
توێژەری سەربەخۆ
Diyarmahir8@gmail.com

پوختە

باوڕی ئێزدی لەڕوانگەی شەرفخان و سەرچاوە ناکوردییەکان-بیانیەکان، ئایینی ئێزدی یەکێکە لەو بیروباوەڕانەی شوناسێکی کوردی وەرگرتووە، بەشێک لە مێژوونووسان و توێژەران بیروباوەڕی بنچینەی کورد دەگەڕێننەوە بۆ سەر ئەم ئایینە، بەڵام شەرەفخانی مێژوو

نووسی کورد بەشێوەیەکی پوخت ئاماژەی بەم گروپە ئاینیە کۆمەڵایەتیە داوە، کە دیاریدەیەکی ئاینی ناو کۆمەڵگای کوردییە و ڕەگەکەی بناغەیەکی سۆفیگەرییە .

هەرچەندە مشت و مڕێکی زۆر لەلایەن توێژەران و مێژوو نووسانی قۆناغەکانی سەدەکانی ناوەڕاست و نوێ هەیە سەبارەت بە دەرکەوتنی ئاینیەکە و ئەو زەمەنەی بۆی دەگەڕێتەوە، ئەگەر چی زۆربەی زۆر، یاخود دەتوانین بڵێن زۆربەی توەژەران و مێژوو نووسان و تەنانەت خودی ئێزدیەکانیش خۆیان بۆ سەرکەسایەتی شێخ (عادی کوڕی مسافر) دەگێڕنەوە، کە لە ساڵی (٥٥٧ک/١١٦٢ز.) کۆچی دوایی کردووە، بەڵام هەندێ لە توێژەران بە مێژوو نووسانی بیانیشەوە ئەم ڕایەی شەرەفخان و مێژوو نووسانی تر بەهەند وەرناگرن، بەڵکو خودی ئایینەکە بۆ زەمەنی زووتر دەگەڕێننەوە.

لێرەدا هەوڵ دەدەین بیروو بۆچوونی مێژوو نووسی کورد شەرەفخان و بیروبۆچونی بەشێک لە مێژوونووسانی سەدەکانی ناوەڕاست، بەشێکی تریش لەمێژوو نووسە بیانیەکان لەبارەی باوەڕ و فشارەکانی سەرئەم ئاینە و شرۆڤەی جیاوازی ئەوان بخەینەڕوو.

جگە لە دەروازە، پوختەیەک دەربارەی باوڕی ئێزدی دەخەینەڕوو، لە ناوەڕۆکی توێژینەوە لەسەر دوو تەوەرە گەنگەشە دەکەین، لە تەوەری یەکەم باوڕی ئێزدی لەنێوان شەرفخان و سەرچاوە ئیسلامیەکان بەراورد دەکەین و تیشک دەخەینە سەر کۆی بۆچوونە جیاوازەکان، لەتەوەری دووەمدا، تێڕوانینی جیاوازی شەرفخان و سەرچاوە بیانییەکان بۆ باوڕی ئێزدیی دەخەینە بەر باس، لەکۆتایشدا مێژوو زۆر جار لەسەر بنەمای نادروست بەبێ شارەزایی بۆ کۆمەڵگا و ئاین و کاریگەرییەکانیان لەلایەن مێژوو ناسان بەسەر زەینی مێژووی ئێمە کراوەتە بار و واقیع کە زۆرێک لە نوخبە و مێژوو نووسانی پایە بەرزی کوردیش کەوتونەتە ژێر ئەم حوکمە.

وشە کلیل: ئێزدی- مێژوو- باوڕ- کورد-عەدی کوڕی مسافری

پێشەکی

ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکی ئەکادیمی زانستییە بە ناونیشانی (باوڕی ئێزیدی لە ڕوانگەی شەرەفخان و سەرچاوە نا کوردییەکان، هەڵبەتە بابەتێکی زیندووە، گرنگی و تایبەتی خۆی هەیە لە ڕابردوو و ئێستا و داهاتووشدا، بەجۆرێک بیر و باوەڕی ئێزیدی مۆرک و شوناسێکی کوردی پێوەیە، کورد و ئاینی ئێزدی و بیروباوەڕەکەی دوانەیەکی بەیەکەوە بەستراون و لەیەک جیا ناکرێنەوە.

ئەگەر بمانەوێت لێکۆڵینەوە لە بابەتێکی وا گرنگ بکەین، بە تایبەتی لە بارەی شەرەفخان کە لە بارەی پرسێکی گرنگ دەنوسێت، ئەویش باوڕی یەکێک لە دانیشتوانە ڕەسەن و کۆنەکانی کوردستانن، کە بە باوڕەکەیان لە کۆمەڵگای کوردی جیابونەتەوە، ئەوانیش ئێزیدیەکانن، مەبەستیشمان لە جیبوونەوە ئەوەیە کە ئەوان پەیڕەوی لە بیر و باوڕێکی جیاواز لە نەتەوەکانی دەوروبەریان دەکەن، کە تا ڕادەیەک نامۆیە بە کۆمەڵگای کورد.

گرنگی هەڵبژاردنی ئەو بابەتە لەوەوە سەرچاوە دەگرێت کە هەمیشە مشت و مڕێکی زۆر لەنێوان مێژوو نووسە کوردەکان خۆیان هەیە، هەتا بیانیەکانیش کە مشت و مڕەکان زۆر وردن و جێگای تێڕامانن، هەتا لە هەندێک لە سەرچاوە نا کوردی و ئیسلامیەکانیش ئەم جیاوازییە لە

مشت و مڕ لە سەر ئێزیدیەکان بەدی دەکرێت، بۆیە شەرەفخان لەسەر ئەو بۆچوون و تێڕوانینە هەژمار دەکرێت کە پێی وایە ئێزدییەکان تەریقەتێکی سۆفیگەرینە و لە سەردەمی شێخ عادی سەریان هەڵداوە، بەڵام کۆمەڵێکی زۆر لە مێژوونووسانی نا کوردی و نوێ ، کە کوردناس و ڕۆژهەڵاتناسەکانن، جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە بەشێکی زۆرن ئەوانەی پێیان وایە کە ئێزیدیەت ئاینێکی سەربەخۆیە و لە پێش ئیسلام و هاتنی ئاینی ئیسلامدا بونیان هەبووە، بۆیە ئێمە هاتووین زۆر بە وردی لەسەر ئەم بابەتە دواوین، بۆ ئەوەی بۆ نەوەکانی داهاتوومان لە بیر و بۆچوون و ڕای هەردوو لایەن ئاگادار بکەینەوە و ئەو بۆشاییانەش بە سەرچاوەی زانستی و بەڵگەی مێژوویی پڕ بکەینەوە کە لە بارەی ئەو بیر و باوەڕەوە لە بارەی کورد بڵاو بوونەتەوە.

سەبارەت بە پرسیارەکانی توێژینەوە، لە ئەنجامی خوێندنەوەمان لەسەر بیر و باوڕی ئێزدەت و گەڕان بەناو چەندین سەرچاوەی نا کوردی و زانستی قوڵبونەوە تیایاندا، هەستمان بە بونی بۆشاییەک کرد لەسەر بیر و باوڕی ئێزدی لەناو مێژووی کوردی پەیوەست بە بیر و باوڕی ئێزیدی، کە هێشتا جێگای گفتوگۆ و مشت و مڕە هەتا لە نێوان هەندێک لە مێژوو نووسانی کورد و نا کوردی و بیانیش، بۆیەش لە ئەنجامی ئەو گەڕان و بەدوا داچونانەمان چەند پرسیارێکمان لەلا گەڵاڵە بوو، بەتایبەت لەسەر ئەوەی ئایا بیر و باوڕی ئێزیدی بۆ دروست بووە؟، بە جۆرێک کە، ئایا بۆچی ئەم بیر و ڕا جیاوازییە لە بیروباوڕی ئێزیدی بەم شێوەیە ڕەگ و ڕیشەی داکوتاوە؟ ئایا ئاڵۆزی ئاینی ئێزدی و نامۆیی ئاینی ئێزدی خۆی لەخۆیدا هۆکارێک بووە بۆ دروستبوونی ئەم بیروڕا جیاوازە؟ یان مەبەستێکی تر لەدوای ئەم پرسیار و مەبەستانە خۆی شاردۆتەوە؟ بۆ گەیشتن بە وەڵامی ئەم پرسیارانە و چەندین گومانی تر دەستمان کرد بە ئەنجام گەیاندنی ئەم توێژینەوەیەی کە لەبەر دەستتان دایە.
هۆکارەکانی هەڵبژاردنی ناونیشانی سەرەوەئەوەیە کە، وەک ئاشکرایە مێژووی کورد بەگشتی و مێژووی ئێزیدیەت بەتایبەتی لێرە و لەوێ مێژوونووسان کەم و زۆر لەسەریان نوسیوە، بەڵام نەهاتوون بەراوردی بیروبۆچوونەکانی مێژوونووسە کوردەکان وەک نموونەی شەرەفخانی بەدلیسی بەراورد بە بیروبۆچونی مێژوونوسە ناکوردییەکان و بیانیەکان بەیەکەوە بکەن و بگەن بە ئەنجامێکی گشتگیر لەسەر بۆچوونی هەردوو بەرە لەسەر بیروڕا و ئایدۆلۆژیای ئێزیدیەت لە ناوچەکەدا، بۆیە بە پێویستمان زانی ئەم لێکۆڵینەوەیە لەسەر ئەم ڕێگایە و بەم ئاراستەیەدا بڕوات.

ئەم توێژینەوەیە لەڕووی ڕێبازەوە، توێژینەوەیەکی مێژوویی شیکارییە و پشت بە میتۆدی شیکردنەوە و بەدواداچوون و بەراوردکردنی زانیارییەکان بەستراوە.

مەبەستی توێژینەوە، گرنگی زانینی بیروڕای شەرەفخانی بەدلیسی. لەسەر بیروباوەڕی ئێزیدی و بەراوردکردنی ئەم بیروڕایانەی شەرەفخان بە بۆچوونەکانی مێژوونووسە ناکوردیەکان و بیانیەکان و بەراوردکردنی هەردوو بۆچونەکان و دەرکەوتنی چەند ڕاستیەک لەم بارەیەوە لە چوارچێوەی بە ئەنجام گەیاندنی توێژینەوەیەکی زانستیدا مەبەستی سەرەکی توێژینەوەکەیە سەرەڕای ئەوەش بتوانین لەم ڕووەوە خزمەتێک بە پەرتوکخانەی مێژووی کورد بکەین.

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦ / العدد ٥

کێشـەی تـوێژینەوە، بەهـۆی ئەوەی زۆر بەکەمی و بە پەرش و بـڵاوی لە نـاو چەنـد دێـرێکی لاپەڕەکانی پەرتووکی مێژوونووسە بیانی و ناکوردیانە ئاماژە بە بیر و بۆچوونی ئێزیدیەت کراوە، بـۆیە ئاسان نەبـوو بیان دۆزینەوە و دیارییان بکەیـن، بـۆیە کاتێکی زۆری دەویست بـۆئەوەی دەستمان پێی بگات.

توێژینەوەکانی پێشـوتر توێژینەوە یان پەرتووک لەسەر بابەتی نزیک لە توێژینەوەی ئێمە یان هەمان بابەتی ئێمە، کە باس لە باوڕی ئێزدی لەڕوانگەی شەرفخان و سەرچاوە نا کوردییەکان بکات یان کەمە یان هەر نییە، بەڵام ئێمە لەم لایەنەوە توانیومانە سوود لە دوو توێژینەوەی نزیـک لە بابەتەکەمـان وەرگـرین کە تـا ڕادەیەک زانیـاری باشـیان تێـدایە و پـڕژاونەتە سـەر بیروباوەڕی ئێزیدی کە بە نووسەری بیانی هەژمار دەکردێن، لەوانە نووسەر، ئەنستاس ماری کەرملی، (٢٠١٢), لە پەرتووکەکەیدا بەناوەی (کتێبی پیرۆزی ئێزیدییەکان جیلوە و مەسحەفا ڕەش، و: نەجاتی عەبدوڵلا، چاپی یەکەم ، دەزگای ئاراز، هەولێر) و پەرتووکی نووسەر مەیجەر سۆن، ئی.بی.سۆن(٢٠١٨)، پەرتووکی (گەشتێک بۆ میسۆپۆتامیا و کوردستان لەبەرگی نادیاردا، و: مینە، چاپی یەکەم ، لەبڵاوکراوەکانی کتێبخانەی یادگار، سلێمانی).
پێکهـاتەی توێژینەوەکەمـان بـریتییە لە دەروازەیەک و دوو تەوەرەی سـەرەکی، لە **دەروازەدا** باس لە پوختەیەک دەربارەی ئاین باوڕی ئێزدی دەکەین و لە تەوەری یەکەمدا باوڕی ئێزدی لەنێوان شەرفخان و سەرچاوە ئیسلامیەکاندەخەینە ڕوو، لە کۆتا تەوەرە کە تەوەری دووەمە، تێڕوانینی جیاوازی شەرفخان و سەرچاوە بیانییەکان بۆ باوڕی ئێزدیی دەخەینە بەرباس، ئەمە و جـگە لەوە ئەنجامەکـانی تـوێژینەوە و لیسـتی سـەرچاوە ڕەسـەن و لاوەکیەکـان پێکهـاتەی توێژینەوەکەمان لەخۆدەگرن.

دەرواز : پوختەیەک دەربارەی ئاین باوڕی ئێزدی

ئاین و باوەڕەکان بەگشتی کۆمەڵێک بیروباوڕ و پەرستشـن، کە پە یوەسـتن بـە شـتە پیروز و موقەدەسەکانەوە، بەشێوەیەك ئەوکۆمەڵە بیروباوڕ و پەرستشە، هەموویان لەدەوری ئەم ئاینە کۆ دەکەتەوە و دواجار دەمارگیریەتی توند لەسەر باوڕەکانیان بنیاد دەنێت و لەناو ڕەگەکانی مێژوو خۆی دادەکوتێ و دەبێتە بنەما و بنیادی هزری و فکری ئەم کۆمەڵە، دواجار بە میرات بۆنەوەکانیان بەجێدەهێلرێ، ئەوەش کاریگەری زۆری دەبێت لە هەڵسوکەوت و بیرکردنەوەی تاک و کۆمەڵی کۆمەڵگاکە، مرۆڤە پەیرەوکارەکان زۆرجار تا بەخشینی گیان و لێواری مەرگیش ئامادەن پەیرەوی لەم باوڕە بکەن و باجی گرانیشی لە پێناو بدەن، چونکە دەبن بە هۆی تورەیی ئەقلەکانیش (ابن الجوزي، ١٩٩٣: ٩٣ ؛النشار، ٢٠٠٩ :٢٥)، چونکە باوڕەکان و ئایین بریتیە لە هە ست وسوز و کردەوە و ئەزموونی مرۆڤەکان لە کاتی گوشە گیریدا، کاتێک هەست بە پەیوەندی دەکەن لەگەل شتیکدا، کە بەخودا هەژماری دەکەن (هیک، ٢٠١٠: ٤)

بۆیە ئەو بۆچوونەی لەبارەی باوڕی ئێزدی هەیە، بەوردی هەندێکیان وەکو بیروباوڕێکی ئاینی کۆن گەڕاندۆتەوە بۆ سەرەتا و دەسپێکی مێژوو، هاوتاکردنیان لەگەڵ کۆمەڵێک بیروبۆچوونی تـری ئـاینی کـۆن لەنێـوان گەلانی نـاوچەکە، ڕوانـگەی ئەم بۆچـونە دەخەنە پـێش چـاو کە

بۆچوونەکان گفتوگۆ و مشتومڕی نوێ هەڵدەگرێت، (نیکیتین، ١٩٥٨: ٢٠٣؛ مینۆڕسکی، ١٩٨٣، :١١٣)، بۆچون هەیە مێژووی ئەم بیروباوڕە مێژوویێکی کۆنترە لە مێژووی ئیسلام، ئەم بیرکردنەوەیەش ئەگەر بێت و لە ڕوانگەیەکی زانستی و مێژوویی سەیر بکەین، دەکرێت خوێندنەوە و لێکدانەوەی نوێ هەڵبگریت، بەو پێیەی خودای خۆی لە شوێن ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە ئەو ئاینە لەنێوان سەدەی١١-١٢زاینی گەشە و نەشونمای کردووە، بڕواکەشیان خودایەک بە هاوکاری حەفت فریشتە کاروبارەکان جێبەجێ دەکات، (نیکیتین،١٩٥٨ : ٢٠٥)، هەر ئەو بەتەنها خاوەنی ئەم بۆچوونە نییە، بەڵکو ژمارەیەکی تریش لەمێژوو نووسان هەمان بڕوایان هەیە، جەختیش لەوە دەکەنەوە بیرۆکەکەی لە زۆر کۆنەوە هەبووە، پەیوەندیش لەگەل کۆمەلێک بیروباوڕانەی لەناوچەکەدا هەبوون هەیە(زەکی بەگ، ١٩٣١: ٢٨٢؛ ١١؛ برونسن، ١٩٩٩: ١/ ٦١-٦٢؛ پیربال، ٢٠١١: ٢٨ ؛گەوهەریی، ٢٠١٦).

لەڕاستیدا هیچ سەرچاوەیەکی ڕەسەنی مێژوویی لە سەردەمی سەدەکانی ناوەڕاست باسی گروپێکی ئاینی جیاواز لەو ناوچەیە ناکەن، هەرچەندە بەوردی تێشک دەخەنە سەر مێژووی هەمەلایەنەی ئەم شوێنەوە)، (الدملوجي, ١٩٤٩: ٢٣٨؛ البلاذري، ١٩٥٧: ٢٣٤-٢٤٥؛ الدينوري، ١٩٦٠: ١٥٤؛ ابن حوقل، ١٩٦٣: ١٩٥؛ اليعقوبي،١٩٧٠:٢/ ٤٨٣؛ ابن خياط، ١٩٨٦: ٢/ ٧٢١-٧٢٤

ئەو ناوچەیەی ئەو بیرو باوڕەی تێدا بڵاو بۆتەوە، هەرچەندە وەکو باسمانکرد ناوچەیەکە زۆر لە سەرچاوە ئیسلامییەکانی سەدەکانی ناوەڕاست ناوی هاتووە، بەڵام هەرگیز ناوچەیەک نەبووە کە لەسەر بنەمای ئاین و بڕوایەکی کۆن لە نێو لاپەڕەکانی مێژووە تۆمار کراوەکانیان جێگایان بۆ کردبێتەوە، هەر ئەوەش نا، بەڵکو ئەم ناوچەیە زۆر جار خەواریجەکانی دژبەرانی ناوەند وەکو مۆڵگە دژی دەسەڵاتی ناوەندی بەکاریان ئەهێنا، بەڵام ئاماژەیەک بە بوونی هیچ گروپێکی ئاینی جیاواز نەکراوە(الأذدي، ١٩٦٧، ٢٦٧؛ السامرائي، ١٩٧٠، ٢١١)

ئەم بۆچوونە لە دەسپێکی ناساندنی ئەم ئاینە لە ڕوانگەی مینۆڕۆسکی ڕوونبێتەوە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە ئاینی و بڕوایەکی کۆنە (مینۆڕسیکی،١٩٨٣ : ١١٣) لەڕوانگەی نکیتین پێی وایە بە پیرۆزکردنی شەیتان دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی حەڤدەی زانینی، ئەگەرچی ئێزدییەکانیش گەڕاندوەتیانەوە بۆ سەردەمی شێخ عەدی سەدەی٦ك/ ١٢ز (نیکیتین،١٩٥٨ ، ٢٠٦)، سەرچاوەکانی مێژووی ئیسلامی زانیاری ورد و گرنگیان لەبارەی دەرکەوتنی ئەم ئاینە تێدایە، کە تاکو سەرەتای دەرکەوتنیشی. هیچ ئاماژەیەک بۆ ناوی ئەوان نیە، بەڵام گۆڕان لەم ڕێچکەی سۆفیگەرییە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی شێخ حەسەنی کوڕی شێخ عەدی دووەم، کە هاو سەردەمی ڕووداوەکانی بەدرەدین لۆلۆ شیعەی دەسەڵاتداری شاری موسلە، لەم بارەیەوە ئاماژە هەیە نیکیتین یش پی وایە کۆمەلێک بیروباوڕی ئێرانین و تێکەلێک لە بیروباوڕی ئیسلام و پەرەیان پێداوە ئەم شێوەیەی لێ بەرهەم هاتووە، لەسەرەتاوە موسلمانن، بەڵام نیکیتن ئەوە دوویات دەکاتەوە ئەوە تێگەیشتین، ئنستاس مارییە کە پێی وایە ئەوباوڕە هەبووە لەناو

کوردەکان پێش شێخ عەدیی کۆمەڵێک باوڕبوون ئاینی بوون نەرەیتەکان جێ بەجێیان کردوون، هیچ کاریگەری و پەرە پێدانێک لەم ئاینە ڕووینەداوە، پەیوەندی بە ئیسلام وەنیە(نیکیتین، ١٩٥٨، ٢٠٦-٢٠٧)کە لە سەردەمی شێخ حسن شت گەلێکی بێ بنەما دەرکەوتن، کە پەیرەوی لێدەکەن و پەرەی پێدەدەن و بلاویش دەکەنەوە، ئەمەش هەڵگرانەوەیەکە و خۆدزینەوەیە لە خودی شێخ عەدی، ئەو زیادکراوە داهێنراوانەش پێچەوانەی لەگەڵ شێخ عەدي گەورە(ابن تيمية،١٩٨٧ : ١/ ٣٠٥؛ الذهبي، ١٩٩٣ :١٤٧/٤٧) نیکیتن هۆی هەڵگڕانەوەی ئێزدییەکان و دروستبوونی ئەم ئاینە گێڕانەوەی شەیتان بۆ مقامی ڕابردووی پێی وایە ژمارەیەکی زۆری سۆفیە گەورەکانی جیهانی ئیسلامی لە سەر ئەم پرسەی کە شەیتان نەیویستیوە کڕنوش بۆ هیچ ئافرێنراوەیێک ببات، جگە لە ئافرێنەرەکەیان کە خودایە (نیکیتین، ١٩٥٨: ٢٠٥-٢٠٦)

ئێزدییهکان ناوی شەیتان پەرستیان ناو دەبردن و ئەوەش ڕێگای خۆش دەکرد بۆ هەموو دەست درێژییەک بەپاڵنەری ئاینی کە فەزای ئالێنگاری کەلتووری چەند هێندە قورستر دەکرد(ماری، ٢٠١٢ :١٥)، ئەم بیروباوڕە لەو شوێنانەی کە کورد ژیاوە ئەم باوڕەیان لەناودا هەیە لەعێراق، تورکیا، سوریا و ئێران ڕووبەڕووی هەمان ئەو بارە بوونەتەوە، کە کورد وەکو نەتەوەیەک توشی بووە، تەنانەت لەم شوێنانەی ئێزدییەکان لێی نیشتەجێبوون شوێنێکی تایبەت بەپەرستنەکانیان نەبووە، بۆیە لەکونجێکی ماڵەکانیان شوێنی پەرستنەکان دروست دەکەن، (Ammann, 200: 263-270).

لە ئەنجامدا ئێزدییەکان بوونە یەکێک لە گرووپە هەڵە تێگەیشتووەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، کە بە 'شەیتانپەرستانی کوردستان' یان بروانامۆکان ئەژمار دەرکران، لەناو نەوەی دواییدا هەنگاوێک بەرەو لێکۆڵینەوەیەکی تەواوتر لەخودیی ئێزدییەکانەوە هەبووە بۆگەیاندنی حەقیقەتی خۆیان لەناو واقیعی خۆیان ئەوان سەرلەنوێ پێناسەی خۆیان داڕێشتەوە لەسەر ئەو باوڕەی ئەوان هەیان بوو، هەموو ئەوانش جەخت لە ئالێنگاریەکی بەهێزی کەلتووری لەمێژووی ئەوان دەخاتەڕوو(Allison, 2001: 3)

بەریەک کەوتن و پێکدادانی باوڕە جیاوازەکان هۆکارێکی ئاینی لە پشتبووە، بەتایبەتی ئەو دەقە ئاینیانەی تێکگیرانیان هەبوو لەگەل ئاینەکانی دەوربەریان(کەرمەلی، ٢٠١٢ :١٠٢)، ئێزدییەکان دابەزینیان بەخۆوە بینی، ئێزدیەت هەرگیز نەبووەتە ئایینێکی نێودەوڵەتی و هەڵکەوتە ناسکی خاکییەکەی ڕێگەی نەداوە گەشەکردن و فراوانبوون لە ئارامیدا. ئەمە ناوچەیەکی نایەکسان بووکە جۆراوجۆری ئایینی و نەتەوەیی و... گروپە زمانەوانییەکان شان بە شانی یەکتر دەژیا،(Anatolica xxv, 2012 : 147-148).

هەمیشەش باوڕەکان و هوکارە کۆمەڵاتی و ژینگەیی و ڕوشنبیریانەی بونیاتی دە نیت (محمد، ١٩٨٩:٢٥)، ئەو باوڕانەش لە لایەنی هزری و سۆزدارییەوە بەرهەمهاتوون بۆ.

مامەلەکردن لەگەڵ لایەنە ترسناکەکانی ژیان و ترسەکانی ناو بوونی مرۆڤ کە کۆنترۆڵ ناکرێن (Tremmel) W.C. Religion, 1976: 7

باوەڕەکان لە کێشە و پێویستیەکانی مرۆڤ سەرچاوە دەگرن، مرۆڤ ئاراستە دەکەن دواجار بەتێپەڕبوونی کات دەبن بە ئاین و ئاینزایەک نەوە لەدوای نەوە پەیڕەوی لێدەکەن. Yinger (JM) 1970: 7

کاتێک باوڕێک دەگاتە قۆناغی ڕوحانیەت ئیدی پەیڕەوانی ئەم باوڕانە و ئەم ئاینانە پایە ڕوحنایەکانیان تێدا بەرجەستە دەبێت، بەدوای خودێکی باڵاتر و بەم شێوەیە کەلتورە باورییەکان زیاتر گەشەدەکەن دەبن بە سیستەمێکی باوڕی دامەزراو ڕەنگدانەوەشی لە ڕێوڕسم و بۆنەکان و خواردن و سروتە ئاینیەکانیان بەدیار دەکەوێت، دەبێتە بنەمایەکی ئەزموونی و گونجاو و تێکەل بە هەست و سۆز دەبێت، (30 :SM , 2006 ؛ Yoon, 2009:147)

تەوەری یەکەم :باوڕی ئێزدی لەنێوان شەرفخان و سەرچاوە ئیسلامیەکان

مێژوو خۆی ڕاستیەکە و ڕاستی مێژوویش هەوڵدانێکە لە بارەی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی، مێژوو لە ڕوالەت دەنگوباسی ڕوژگاری گەل و دەولەتانە، بەلام لە ناوەڕۆک لێکۆلینە وە و حیکمەتێکی دیرینە، هۆکارێکی گرنگی گەیشتن بە ناوەند ئاگاییە بە ئە زموون و مێژووی خە لکانی رابردوو(ئیبن خەلدون، ٢٠١٦: ١٧٩/١)، زانیاری زۆر لە بارەی مێژووی دروست بوون و سەرهەلدان و دەرکەوتنی ئێزدی هەیە، ناکۆکی قولیش لەنێوان سەرچاوەکاندا هەیە، سەبارەت بە سەرچاوە ئیسلامیەکان زۆر ڕایان خستۆتە ڕوو، بەلام هەموویان کۆکن لەسەر ئەوەی پێش شێخ عدی شتێک بوونی نەبووە بەناوی ئاینی جیاواز، تەنانەت لە سەردەمی عەدیش بەم شێوەیە نەبووە، سەبارەت بە ڕەچەلەکی باس دەکەن، عدی کوڕی مسافری کوڕی ئیسماعیلی کوڕی موسای کوڕی مەڕوانی هەکاری، هاو سەردەمی گەورە پیاوانی ئیسلامی وەک (عبدالقادر گەیلانی)بووە، کە پەیوەندیشیان لەنێواندا هەبووە(ابن تعربردي، :٥/ ٣٧٢)، ڕەچەلەکی بۆ کورد گەڕاوەتەوە(المستوفي، ١٩٨٠ : ١/ ١١٤)و ڕای واش هەیە کە ڕەچەلەکیان گەڕابیتەوە بۆ بنەماڵەی مەڕوانی(عدی کوڕی موسافری کوڕی ئیسماعیلی کوڕی مەڕوانی کوڕی ئەحمەد کوڕی مەڕوان)(ابن تیمیة، ١٣٨١ :١١/ ١٠٣).

بەشێکی تری ڕایەکان پێیان وایە و ڕەچەلکی(عدی کوڕی مسافیر)یان گەڕاندۆتەوە سەر بنەمالەی ئومەوی، کەپێیان وایە بەهۆی هەبوونی پاشماوەی مەڕوان بەناوی باپیرانایان بەواتای ئەوە دێت کە ڕەچەلکیان دەگەڕێتەوە سەر(مەڕوان کوڕی حەکەم)خەلیفەی چوارەمی بنەماڵەی ئومەوی(ابن التادفي، د .س: ٨٥؛ الدملوجي، ١٩٤٩ :٥٢؛ ابن تيمية، ١٩٨٧, ١ /٣٧- ٣٨) کۆنترین ئاماژەیەک بۆ پەیڕوانی لایەنگرانی کە گەڕاندویانەتەوە سەر کە سایەتیەک بەناوی (یزیدی کوڕی ئەنیسە)، (الشهرستاني، ٢٠٠٧، ١٣٢ : ٢)، بەلام لە سەردەمی زووی ئیسلام هەرگیز لەهیچ سەرچاوەیەک بە زەقی بۆ هەبوونی ئاین و پەیڕەوانێکی

جودا ناكەن، بەتایبەتی گەڕیدە ئیسلامیەكان لەسەدەكانی ناوەڕاست، ئەم ناوچەیەش هێندە دابڕاو لەكەناری ڕووداوەكان نەبووە، بەلكو زۆربەی كات چەق ڕووداو و ململانێ مێژووییەكان بووە(البلاذري، ١٩٥٧: ٢٣٤-٢٤٥؛ الدينوري، ١٩٦٠:١٥٤؛ ابن حوقل، ١٩٦٣: ١٩٥؛ الأذدي، ١٩٦٧: ٢٦٧ ؛اليعقوبي،١٩٧٠: ٢/ ٤٨٣؛ ابن خياط، ١٩٨٦: ٢/ ٧٢١-٧٢٤)

ياقوت الحموى كە نزیكی سەردەمی شێخ عەدی كە پیرۆزترین پیاوی پەیڕەوانی ئاینی ئێزدییە، تەنانەت ناوی لالشیشی هێناوە، ناوی شێخ عەدی بە شێخی كوردان هێناوە، بەڵام ئاماژەیەك بۆ هەبوونی گروپێكی ئاینی ناكەت، لەباسی شاری سنجاریش ئاماژەیەك بۆ هەبوونی گروپێكی جیاواز ناكات، تەنانەت ناوی چەندكەسێكی ناوداری ئەو سەردەمەش بەئەهلی زانست دەبات، مەزهەبی شافعیش وەسفی یەكێلیان دەكات(الحموي، ١٩٧٧، ٥/ ٢٨؛ ١٩٧٧: ٣/ ٢٦٣)

بیرو بۆچوونی شەرفخان لەبارەی ڕەچەڵەك و ڕەگ و ڕیشە ونەژادی بنەماڵەی عدی كوڕی مسافیر هەتا ڕادەیەك لەگەل ڕای دووەم هاوڕایە، ڕەچەلەكی عدی كوڕی مسافیری گەڕاندۆتەوە سەر بنەماڵەی پاشایانەی مەڕوانی پێی وایە شێخ عدی لەم خانەدانەی كورد هەلكەوتووە، دەلێت:(شێخ عەدی كوڕی مسافیرن ؛ كە ئەویش سەر بە پاشاكانی زنجیرەی مەڕوانی بووە) (شەرفخان، ٢٠٠٦: ٢٣)، ئەو ناوچەیەی تەریقەتی سۆفیگەری شێخ عدی تێیدا دەركەوتووە، ناوچەیەك بووە ناوچەی گەرمی ڕووداوەكان زۆر جار چەق ڕووداو و پێشهاتەكان بووە، لای شەرەفخان و لای سەرچاوەكانی تری ئیسلامی شتەك نیە بەناوی باوڕێكی لە عدی كۆنتر لەم ناوچەیە، چونكە ئەو ناوچەیەی ئەو بیرو باوڕەی تێدا بڵاوبۆتەوە، هەرچەندە وەكو باسمانكرد ناوچەیەكە زۆر لەسەرچاوە ئیسلامییەكانی سەدەكانی ناوەڕاست ناوی هاتووە، بەڵام هەرگیز ناوچەیەك نەبووە كە لەسەر بنەمای ئاین و بڕوایەكی كۆن لە نێو لاپەڕەكانی مێژووە تۆماركراوەكانیان جێگایان بۆ كردبێتەوە، هەر ئەوەش نا، بەلكو ئەم ناوچەیە زۆر جار خەواریجەكانی دژبەرانی ناوەند وەكو مۆلگە دژی دەسەڵاتی ناوەندی بەكاریان دەهێنا، بەڵام ئاماژەیەك بەبوونی هیچ گروپێكی ئاینی جیاواز نەكراوە(الأذدي، ١٩٦٧: ٢٦٧؛ السامرائي، ١٩٧٠: ٢١١؛ شەرف خان، ٢٠٠٦: ٢٣).

ئەگەر سەرنج بدەینە سەرچاوەیەكی مێژوویی هاو سەردەمی ڕووداوی ئەم قۆناغە، ئاماژە بۆ گروپێكی ئاینی جیاواز ناكرێت، لەسەر بنەمای جیاوازی ئاینی سەرەدەری و هەڵس وكەوتیان لەگەل نەكراوە، بەڵكو ئەوەی ئاماژەی بۆ دەكرێت داوای یارمەتی و هاوكارییان لێدەكرێت نەوەك داوای (جزیە)، بەگوێرەی بنەما شەرعیەكانی ئیسلام، ئەوەش سەلێمێنەری ئەو ڕاستیانەیە وەكو ابن الفوطى، لەباسی ڕووداوەكانی ساڵی(٦٥٢ك/ ١٢٥٤ز)ئاماژەی بۆكردووە كە بەدردەین لۆلۆی سەرداری موسل ئارێشەی زۆری بۆ شێخ حەسن و هاوڕێكانی و موریدەكانی (شێخ عادي بن مسافر)، بۆ درووست كردوون و تەنگی پێ هەلچنیون، جەنگی لەگەل كردوون و داوای هاوكاری لێكردوون، زۆر بەدژواری مامەلەی لەگەل كردوون، دوای ئەو یارمەتیەشی داواكاری زۆر بوون لە نەوەكانی شێخ عادی، بۆیە بەهێز سەرەدەری لەگەل كردوون و هێزی

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 6
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

نارده سەریان و زۆر بە بەهێزی مامەڵەی لەگەڵ کردوون و ژمارەیەکی زۆر لێ کوشتن، کوشت و کوشتارەکە ئەوندە زۆر بوو لە کوشتارگە دەچوو، کوردە عەدەویەکان زۆر بەخراپی شکان و ژمارەیەکی زۆر بەدیل گیران و ژمارەیەکی زۆریش لەسەرکردەکانیان بە دەروازەی شاری موسل هەلواسران، زیانیان بە مەزارگەی شێخ عەدیش گەیاند، بەڵام هیچ ئاماژەیەک بۆ هەبوونی بیروباوڕێکی جیاوازی ئاین نەکراوە(الصفدي، ٢٠٠٠: ٦٣/١٢؛ ابن الفوطي، ٢٠٠٢: ٢٠٩).

ئەم کوشت وکوشتارەی بەدرالدین لؤلؤ، پارچە پارچەکردنی شێخەکەیان و هەڵواسینی لە دەروازەی موسڵ و سوتاندنی هێسک و پروسی شێخ عدی کوڕی مسافری، کاریگەری زۆر بەقولی لەسەر ژیان و بیردکردنەوە و تێڕوانین و دونیابینیان درووست بوو، گۆشەگیر باڵی بە سەردا کێشاون(الغساني، ١٩٧٥: ٦٠١)، بەگوێرەی ئەم ڕووداوانە و ئەو بەڵگانەبێت، ئەگەر لە وتەی شەرفخان ورد بینەوە، تێدەگەین و مەبەستی شەرفخان بەڕوونی دەردەکەوێت، کەواباوەڕی ئێزدییەکان هەلبەستراوە هاتۆتە نێو ئەم باوڕەی لایەنگرانی شێخ عادی بەتایبەتی دوای نەمانی باوڕی شێخ عدی (شەرفخان، ٢٠٠٦: ٢٣)

کەسانی گەریدە و شوێنزانی ئیسلامی زانیاری وردیان لەسەر ناوچەکە تۆماکردووە کەزۆر نزیک و هاو قۆناغی شێخ عادی یان نزیکی قۆناغەکە بوون، تەنانەت ناوی لالشیشی- هێناوە، ناوی شێخ عەدی بە شێخی کوردان هێناوە، بەڵام ئاماژەیەک بۆ هەبوونی گروپێکی ئاینی ناکات، لەباسی شاری سنجاریش ئاماژەیەک بۆ هەبوونی گروپێکی جیاواز ناکات، تەنانەت ناوی چەند کەسێکی ناوداری ئەو سەردەمەش بەئەهلی زانست دەبات، مەزهەبی شافعیش وەسفی یەکێکیان دەکات(الحموي، ١٩٧٧: ٣/ ٢٦٣، ٥/ ٢٨).

سەرچاوە ئیسلامیەکان لەسەردەمی شێخ عادی کوڕی مسافری تەنانەت (شێخ ابو بەرکاتی) برازای شێخ عەدی جێنشینی لەسەر چاو ئیسلامیەکان بە پیاوێکی زۆر پەیوەست و لەخواترس باسکراوە(التادفي، د.ت : ١١٩).

شێخ عەدی دووەمیش کە کوڕی شێخ بەرەکات بوو، بەیەکێک لە پیاوچاک و سۆفیەکانی سەردەمی خۆی ناوی هاتووە، (التادفي، د.ت: ١١٩)لە سەردەمی شێخ حەسن شت گەلێکی بێ بنەما دەرکەوتن، کە پەیڕەوی لێدەکەن و پەرەی پێدەدەن و بڵاویش دەکەنەوە، ئەمەش هەڵگڕانەوەیەکە و خۆ دزینەوەیە لە خودی شێخ عەدی، ئەو زیادکراوە داهێنراوانەش پێچەوانەی لەگەڵ شێخ عەدي گەورە (ابن تيمية، د. ت، ١/ ٣٠٥؛ الـذهبي، ١٩٩٣ : ٢٤٧/٤٧)و شەرەفخانیش پێی وایە گۆڕنکاری لەهزر و باوڕی لایەنگیری عدەویەکانی ڕویداوە، بەڵام ئەو تێڕوانینەی شەرەفخان هەیەتی تاڕادەیەکی زۆر لە سەرچاوە ئیسلامیەکان جیاوازە، چونکە سەرچاوە ئیسلامیەکان بانگەشەی گۆڕان لە هزریان لەسەردەمی شێخ حسن دەکەن، بەڵام شەرەفخان پێی وایە ئێزدیەکان لایان وایە شێخ عدی هەموو پەرستشە ئاینیەکانی لە

ئەستۆ گرتووە، واتا ئەو بۆتە هەلگری باری تاوان و ئەرکە ئاینیەکانیان، ئەم تێڕوانینە تاڕادیەکی زۆر لەو بیروباوڕی پەیڕەوانی ئەمە سەرچاوەیان گرتووە(شەرەفخان، ٢٠٠٦: ٢٣)

لایەنگری زۆریان لەدەروی خۆیان کۆ کردوە، کۆمەلێک زیادەیان زیاد کرد، بەکەم کردنەوەی ئەو ئەرکانەی لە ئیسلام لەسەریان دانراوە، ژمارەیەکی زۆری دەوروبەری موسل چونە سەرم ئەم باوڕە(العزاوي، ١٩٣٥ : ٨١، ٨٣)، سەرچاوە ئیسلامیەکان جەخت لەوە دکەنەوە کە شێخ عدی کەسێکی زاهید بووە، لەماوەیەکی کورتدا خەلکێکی زۆری لەدەورە کۆبۆتەوە، مریدی زۆری بۆ پەیدابوون، موریدکانشی- بەزۆری کوردبوون، خۆشی سەرچاوەی لەخواترسان و تەقوا و زوهد بووە، بەشێخی کوردان ناسراوو بووە، شەرەفخانیش ئەم قسەیە پشت ڕاست دەکاتەوە کە ژمارەیەکی زۆر هۆزی بونەتە موریدی شێخ عدی، بۆ خوێندن سەردانی شام و بەغدایان کردووە(ابن خلكان، ١٩٧٧، ٣/ ٣٥٤؛ الحموي، ١٩٧٧: ٥/ ٢٨؛ الذهبي، ١٤١٣: ٢٠/ ٣٤٢؛ شەرەفخان، ٢٠٠٦: ٢٣)

سالی لەدایک بوونی شێخ عدی ڕوون نیە، بەلام ئاماژە بەوە کرێت کە زیاد لە نەوەد سال ژیاوە لە سالی (٥٥٧ک / ١١٦٢ز)، کۆچی دوای کردووە ،لە لەلاش بەخاک ئەسپەردەکراوە(ابن خلكان، ١٩٧٧: ٣/ ٣٥٤)، شێخ عەدی ماوەی چوار سال لەگەل کۆمەلێک لە پیاوانی زانستخواز و تەسەوف لە لای (شێخ عبدالقادر گەیلان) لەبغداد دەمێنێتەوە(التادفي، د.ت : ٨٥)

دواتریش، هەموو لایەنی زانستە شەرعییەکان لەبەرگێکی تەسەوفی هەولێ جێبەجێکردنی دەبێت، هەرگیز لە ڕێگایەکەی دەرنەچووە، ڕێگای بانگخوازی و بلاوکردنەوەی پەیامی ئیسلام لەسەر مەزهەبی شافعی(ابن تیمیە، د. د.ت: ١/ ٢٨٠؛ الدملوجي، ١٩٤٩: ٥٧)، ژمارەیەکی زۆری قوتابیش هەبوون کە سەر لەسەر دەستی ئەم پیاوە پێگەیشتون(التادفي، د.ت: ٨٥-٨٦)، فەریزەی حەجی بەجێهێناوە و سەردانی شامی کردووە و حەزی گەڕانی هەبووە، لە بغدا و موسل ماوەیەک ژیاوە(التادفي، د. س: ٨٩؛ الذهبي، ١٣٦٤: ٢/ ٥٢)، زانا و پیاوچاکی سەردەمی خۆیەتی لەناو ئومەتی ئیسلام(الحسيني،١٩٥٤: ١/ ١٣٦)، کاتێک شێخ عبدالقادری گەیلانی داوای ئامۆژگاری لێدەکات، ئەویش ئامۆژگاری کردووە بە پابەندبوون بە دەست گرتن بە پەرتووکی خودا و فارمایشتەکانی پێغمبەر(د.خ)(خیاط، ١٩٦٦: ٩٢-٩٣)، شەرەفخانیش پێشوتر پانتایی و کاریگەری ئەم باوڕەی ڕوونکردۆتە کەئێزیدییەکانن

هەندێک هۆز و تیرەی کورد –کەوا کەوتونە ئالی مووسڵ و شامەوە- وەک:داسنی خالتی و پەسیان و بڕێکیش لە محمودی و دونبولیەکان یەزیدین، لە دەستە و بەستەی شێخ عەدی کوڕی مسافیرن، ئەم پانتایە زۆر فراوان بوە لەناو کورد، بەلام پشت ڕاستی شتێک دەکاتەوە کە ئەویش ئەوەیە خەلکەکە لەبەر سادەی و نەزانینیان وەک پەیڕە وکارێکی ئەم ڕێگەیە بوون، نموونەی سادەشی لەو هۆزانەی هێناوەتەوە کە ئێزدی بوون و بونەتە موسلمان، بەتایبەت

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦ / العدد ٦

دونبەڵیەکان کە تەواوی عەشیرەتەکەیان ئێزدی بوون، دواتر بوونە ئیسلام و سونە مەزهەب، تەنانەت لەکاتی وتاری هەینیش ئەندامانی هۆزی دوونبەلی وەک کەسانی سادەی وێناکردون، کە ئەسـڵەن جیـاوازی مـیرانی خۆیـان و نـاوی ئیمـامی شـیعەکانیان نەکـردووە، لە قسـەی شـەرەفخان بەڕوونی ئەوە دیار دەبێت، کە خەڵک ڕەش و ڕووت و نەزان و نا هۆشیار لەگەڵ گۆڕانی ئاینی شێخ ئاین یان گۆڕی و لەگەڵ گۆڕینی ئاین ئاغا ئاین یان گۆڕیوە، واتا لەسەر ئاینی پێشەواکانیان بوون(شەرەفخان، ٢٠٠٦: ٢٣، ٣٩٦، ٣٩٧، ٣٩٩).

تەوەری دووەم: تێڕوانینی جیاوازی شەرفخان سەرچاوە بیانییەکان بۆ باوڕی ئێزدیی

بیروبۆچـون بۆ ئـاینی ئێزدی لەنێوان سـەرچاوە و گـەریدە کوردناسـەکان نـوێیە، ناچیتە نـاو ئەو بەڵگانەی ئێمە ئاماژەمان پێیدا، شیکردنەوەیان دەرباری ئەم بابەتە جێگەی تێڕامان و بایەخە، زۆرییش جیاوازە لەبیروبۆچـونی مێژوو نـووس شـەرەفخان، لای بەشـێکی زۆر لەو سـەرچاوانە و گەڕیدانە، بەشێکی زۆر ئەم بۆچونانە لە نەبوونی زانیاری و ئاگادار نەبوون لەبارەی مێژووی ئەم بیروباوڕەیەوە، بە بڕوای ئەوان، ئەم ئاینە هێندە بە کۆن و ڕۆچوون لەنێو مێژوو لێکدانەوەی بۆ دەکرێت، بەجۆرێک کە مێژووی کـورد لـەم بـنەچـەیەوە سـەرچاوەی گرتبێت، واتا کـورد و ئـەم ئاینە هـاوهەبوونن، کاتێک دێینە سـەر باسی پەیوەنـدی کـورد و ئێزدییەکان، ئەوان بەبەشـێکی جیاواز باسیان ناکەن، بەڵکو بە سەرسامیەوە لەبارەی هەبـوونی پەرتـووکێکی دیـنی کوردەکان گەنەگەشـــە دەکەن، لەڕوانەگەیەکی کوردیـــانە و بیروبـــاوڕێکی کوردیـــانە لەمەڕ پرســـەکە شیکردنەوەی ئەم بابەتە دەکەن و لەگەڵ کۆمەڵگای کوردی ئاوێتەی مێژوویان بۆ دەهێننەوە، چـونکە مێژووی ئاین و بیروباوڕەکە، بیروباوڕێکی کوردیانەی بەر لەهاتنی ئیسلام بۆ نـاوچەکە لێکدەدەنەوە، لەڕاستییدا مینۆڕسکی بەوردی ناوەڕۆکی پەرتووکەکانیان شینەکردۆتەوە و زانیاری زۆر ســـنورداری ئامـــاژە پێکـــراوە لەبـــارە هەردوو پەرتـــوکەکە(نیکیتین، ١٩٥٨: ٢٠٦-٢٠٧؛ مینۆڕسیکی، ١٩٨٣ : ١١٣، ١١٥، ١١٧؛ شەرەف خان، ٢٠٠٦: ٢٣)

مــێژوویی ئێزدیــان، دەرخەری هەمـــوو ئەو ئـــاڵێنگەری و ململانێـــانەیە کە لەگەڵ هێزەکـــانی دەوربەریان لەململانێ دابوون لەپێناو مانەوە، هەمیشە لەلایەن دەوربەریان جێگەی چاو تێبڕی دوژمن کارانەبوون بەهۆی بیروباوڕی مێژوویان(مەیجەر سۆن، ئی.بی.سۆن، ٢٠١٨ : ١١٨) .

پەرتوکی پیروزی ئەم ئایینە (جیلوە) باسی سیفەتەکانی خودا لە دەسە لات، ڕەوشت عیلمی غە یب، لەگەڵ بەڵێنەکانی خودا(ئێزدان) بۆپاداشتی چاکە و خراپە دە کات. (مەسحەفا ڕەش) یش باس لەدروستبوونی سروشت ئادەم و حەوا و هاتنە خوارەوەی (مەلک تاوس)دەکات، بەپێی بیرو و باوەڕی ئێزیدی (مەلک تاوس)ئەو فریشتەیەکە مرۆڤی فێری ژیان کردووە، هۆکاری خەڵق بـوونی مـرۆڤ ئێزدیـیە لە تـۆی ئـادەم بەتەنهـا جیـاواز لە مرۆڤەکانی تـر کە بەری ئـادەم حەوان (تاوس مەلەک) ئەو تاکە فریشتیەکیش(کڕنوشی) بۆ ئادەم نەبردووە، چونکە خـودا(٤٠)هەزار ساڵ بەر لەدروست بوونی ئادەم پێی فەرموو بوون جگە لە خودایەتی خودا کڕنوش و بەندایەتی

هیچ کەسێکی تر نەکەن، هەموو فریشتەکان بەهەر حەفت فریشتەکەشەوە ئەم بەڵێنەیان بەخودا دابوو، بەڵام کاتەک (خودێ) داوای کڕنوشی کرد بۆ ئادەم، هەموویان کڕنوشیان برد، جگە لە مەلک تاوس، ئەوەش وای کرد(خودێ) ئەوبکاتە مەلیک هەموو فریشتەکان، (لالەش)بو بە یەکەم شوێنی دەستکردن بە ئافراندن، هەر لەوێش خۆل بۆ ئافرانی ئادەم هێنراو لە (کانیا سپی)کرایە قوڕ، ئادەم ئافرا و لەتۆی ئادەم گەلی ئێزدی پەیدابوو، لە ئادەم و حەواش مرۆڤەکانی تر پەیدابوون(عبدالله، ٢٠٠٦ :٩٠-٩١-٩٢-٩٣ ؛ ئەنستان، ٢٠١٢: ٧٧، ٧٨).

شەرەفخان ئاماژە بە هەبوونی هیچ پەرتوکێک ناکات کە لەلایەن شێخ عەدی و جێنشینەکانی نوسرابێت، بەڵکو پێی وایە ژمارەیەکی زۆرن خێلی گەورەش هەمان بڕوایان هەیە کە ژمارەیان حەوت خێڵی کورد هەن کە زۆربەیان ئێزدین، ئەمانە بڕوایان بەو هێڵە هەیە کە شێخ عەدی دایهێناوە، ئەمانە واجبی ئاینی خۆیان جێبەجێ دەکەن و نوێژ و ڕۆژوو دەگرن، دوای زیندوو بوونەوەش دەچن بۆ بەهەشت، بەبێ ئەوەی سزا لەلایەن خوداوە وەربگرن(شەرەفخان، ٢٠٠٦: ٢٣)

سەبارەت بەنوسینی پەرتوکەکان ڕای جیاواز هەیە، هەندێک بۆچون هەیە پێیان وایە شێخ عەدی لە دەوربەری (١٠٧٥-١١٦٠ز) نوسیبێتی، کە ئەمە هەمان بۆچوونی منیۆرسکیشە(پیربال، ٢٠١١: ٢٠)، بەڵام بەلێکدانەوەی زمانەوانی بۆ ووشەکانی نوسینی هەردووک پەرتووکەکە ئەوەیان دەرکەوتووە بەزمانی گشتی سەردەمی سەدەی حەڤدە و هەژدەی زاینی نوسراوە(العزاوي، ١٩٣٥: ١٩٢).

تەنانەت جیلوە و مەسحەفا ڕەش لەیەک سەردەم نەنوسراون، هەردووکیش یەک نوسەرەخانیان نیە(ئەنستانس، ٢٠١٢: ٥٠)ئەمە مشت و مڕێکی بەردەوامە، چونکە لەنا خودی ئێزدییەکانیش بڕوایان وایە کە شێخ عەدی کوڕی مسافر نووسەری هەردوو پەرتووکەکەیە و لەلایەن ئەو بۆ مریدەکانی جێهێلراوە، تەنانەت ئەوانیش کۆک نین، ڕای تریش هەیە کە شێخ عدی نەنووسیوە، لەلایەن پیاوێکی گەورەی ئێزدییەکان نوسراوە، بەڵام پەرتووکی جلیوە لەلاین شێخ حەسن نوسراوە، (سمو، ٢٠٠١: ٨٠-٨١) .

لەڕاستیدا هیچ سەرچاوەیەکی سەلمێنراو نیە، تەنانەت لە پەرتووکی جیلوەش ئاماژەیەک نیە کە نوسەرەکەی کێیە، ڕای جیاوز لەبارەی سەردەم و نوسینی ئەم پەرتووکە هەیە(العزاوي، ١٩٣٥:١٩٢؛ الدملوجي، ١٩٤٩: ١٤؛ عبدالله، ٢٠٠٦: ٣٥)، ئەوان پێیان وایە لەسەردەمی ئیبراهیم خەلیل ئەوانیش پاشا و پێغەمبەرێکیان هەبووە و ناوی مەلیک سالمە، پەرتوکەکەشیان بە ناوی پەرتووکی پیرۆز ئیزدیان (موژدەی ڕۆژ)، (مزگینی ڕۆژ)، لە سە ردە می هاتنی مە لیک سالم واتا ١٥٠٠ سال بە رلە زایین هە بوو، کە خوادکەڕامەت و هێزی داوەتە مە لیک سالم وەک دەروێشکی لە خودا ترس و لە سە ر شێوازی (مەلیک تاوس) هاتووەتە سەر دنیا بۆڕاگەیاندنی ئاینی ئیزدی لە ناو نەتەوەی کورد دا، بیروباوەڕی ئەم ئاینە بە زمانی

کوردی بلاو کراوەتەوە و دواتر ناوی گۆڕاوە بۆ(مەسحەفا ڕەش)(گەوهەریی، ٢٠١٦: ٣٣)، نیکتینیش جەخت لەوە دکاتەوە کە ئاینێکی کوردییە و زۆرینە کوردیش لە سەر ئەم باوڕە بوویە، دواتریش هۆی هەڵگەڕانەوەی شێخ عەدی لە ئاینی ئیسلام لە سەر پرسی ئافراندنی خێر و شەڕ، واتا لە ڕوانگەی شێخ عەدی سەرچاوەی ئەم پرسە کوردێک داهێنەرییەتی، بەڵام ئەم کوردناسە سەرچاوەی ئەم باسەی ئاماژە بۆ نەکردووە(نیکیتین، ١٩٥٨: ٢٠٣-٢٠٤)

ئەو یەزیدیانەی لایان وایە ئەو شێخ عەدی (ئادی)یەی – کە لە گەلی لالش نێژراوە –ئەرکی نوێژ و ڕۆژووی یەزیدیەکانی گرتۆتە ئەستۆی خۆی و دەستەبەر بووە ڕۆژی هەستانەوەی ئەو دنیا بەبێ چەند و چوون و پرسیار و باس و خواس، بیانباتە بەهەشت. یەزیدییەکان لە مەلا ڕواڵەت بینەکانی موسڵمانان زۆر دردۆنگن و ڕکیان لێیان دەبیتەوە(شەرەفخان، ٢٠٠٦: ٢٣)، بەڵام لەڕاستیدا گۆڕان لەسەردەمی شێخ حسن لەباوڕیان ڕوودەدات، شێخ حەسن کوری شێخ ئاد کوڕی شێخ بەرکات بەرازی شێخ عەدی یەکەم، یەکەم کەس بوو لەگەڵ جیهانی دەرەوە کەوتەململانێ و کێبڕکێ، بۆیە لەلایەن بەدرەدین لوءلوءی والی موصل لەسێدارە درا، دواتر هەستی بەمەترسی کردبوو لەلایەن شوێن کەوتوانی بۆیە دەستی کرد بەلەسێدارەدانی ٢٠٠ کەس لە شوێن کەوتوانی و پاشان فەرمانی سوتاندنی ئێسک و پروسکی شێخ ئادی دەرکرد(.
(Eszter Spät, 2009 :46

وەرگرتنی ئەم بیروباوەڕ و بڵاوبوونەوەی لەم ناوچەیە پەیوەندیەکی گەورەی بە باردۆخی کوردەکان هەبووە کە وایکردوە ئەم بیروباوەڕە زیاتر پەرەی سەندەوە بە پێی کات و قۆناغەکان(نیکیتین، ٢٠٠٧: ٣٧٧؛ پۆڵ پێردرێزی. ٢٠١٣: ٧٣)لایەکی دی ئەم دابڕان و نەبوونی نەخوێندەواری و کەمی تێکەلاویان لەگەڵ دراوسێکانی دەوربەریاندا ئەرکی پاراستن و مانەوەی ئەوان لە ئەستۆی خێزان و کۆرو مجلیسەکانیان بوو، مێژووی کۆمەڵگا و ئەدەب و حیکمەت و دەقی ئایینی خۆیان بۆ نەوەکانیان دەگواستەوە، بە شێوەی زارەکی ئەم گێڕانەوانەش زۆر بەخراپی کاریگەریان جێهێشت، گۆڕانکاری هێواش هێواش دروستبوون. پەیوەندییەکی ئینتیمی لە نێوان فۆرم و شێوازە قسەکراوەکانی گواستنەوەی ئەم ماددە زارەکییە و ناوەڕۆکەکەیدا هەیە. کە ئەم کۆمەڵگایە کە زۆرجار لەلایەن کەسانی دەرەوە وەسفی دەکرێت، لە ڕێگەی مێژوو نەریتی زارەکییەوە باس لە بابەتەکانی سەرەکی شەڕ و خۆشەویستی و مردن دەکات، کە تاکە فۆڕمی ئەدەبیاتە کە لەبەردەستی هەموو کۆمەڵگادایە. ئەم نەریتانە پەیوەندییەکی بەهێزی بە تێڕوانینی ئێزدییەکانەوە هەبوو بۆ پاراستن و هێشتنەوەی ناسنامەی خۆیان چونکە ئەوان ڕووبەڕووی مێژووی قورس بونەتەوە لەلایە ئەوانەی دەوربەریان، (Christine Allison 2001: 4)

ململانی بەردەوامی مەزهەبی نێوان سونە و شیعە سەرکەوتنی سونە لە سوریا و مصر.ویست هەبووە خاکی کوردان ناوەندێکی تایبەت بەخۆیان بی دوور لەململانێ، گەڕانزدنەوەی(شەیتان بۆپایەی سەرەکی خۆی)(نیکیتین، ١٩٥٨ :٢٠٥) هەبووە کە مینۆروسیکی لەبارەی شوێنی ژیان و

جوگرافیای ئێزدییەکەن پێ وایە لە عێراق و تورکیا و قەفقاس هەنە بێ ئاگا لەوەی زیادژمارەکی زۆر لە ئەفرین و لە کوردستانی خورئاواش هەن.

لە چەند گوندێکی (خوێ)و (ماکۆ)ژیاون(مینۆرسکی، ١٩٨٣: ١١٩؛ ئۆپەنگین،٢٠٠٧: ٢٩-٣٠) نیکیتین ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە بیروباوڕ و بیرۆکەکانی ئەم ئاینە کوردیە هاوسەنگن لەگەڵ هۆشمەندی مرۆڤی کورد و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی هاوسەنگی خێل و هەریەکیان ڕووی ئەوەی دی ڕوون دەکاتەوە و شرۆڤەی دوکات(نیکیتین، ٢٠٠٧: ٣٧٨)، بیرکردنەوەی ئەم کوردناسە ئەکرێت بەهۆی ئەوە ژینگەی خێلەکەوەبێت کە لەناو کورد هەبووە پێ وابوو ئاینەکەش لە ئاست هۆش بیری خەلەکەیە گونجانێکی هاوسەنگی مسۆگەر کردووە، مینۆرسکی لەباسی شێخ عەدی وەکو پاوێکی ئاینی کە ئاینی ئەوانی پاراستووە باسکردووە هیچ ئاماژەی ڕوونی لەم بارەیەوە بەدەستەوەنەداوە، خودی شێخ عەدی کوڕی مسافری بەنوسەری پەرتووکی(جیلوە) داناوە(مینۆرسکی ،١٩٨٣ : ١١٧)

ئەمە لەلای نیکتینیش شتێکی باوڕپێکراوە کە شێخ عادی کوڕی مسافر بنیادنەری بیروباوڕی ئێزدییە لەنێوان ساڵانی ١٠٧٣-١٠٧٨ز لە سوریا لەدایک بووە، بەشێکی تەمەنی لە بەغدا لەلای (شێخ عبدالقادر گەیلانی) بووە، ماوەیەکیش لە ناوچەکانی هەکاری ژیاوە،(نیکتین، ١٩٥٨: ٢٠٤)

نکیتین پێی وایە ئەوە خودی شێخ عادی کوڕی مسافیرە کە ئەم باوڕە ئاینییەی گەشەپێداوە ڕەدی شەیتان لە هاوکێشەی نەفرت هێناوەتە ناو ئەو هاوکێشەی کە تاکە فریشتەی ناو هەر حەفت فریشتەکەیە کە کڕنوشی بۆ(ئادەم) نەبردووە بەم هۆیەوە نازناوی مەلیک تاوسی پێ دەبەخشرێت(نیکیتین، ٢٠٠٧: ٣٧٥-٣٧٦)مینۆروسکی ئاگاداری سەرچاوە ئیسلامیەکانیش بووە، دەڵێت(لەهەموو شتێک خۆشتر ئەوەیە مێژوو نوسە موسلمانەکان ئەم پیاوە مێژووییەی لە سەدەی دوازدەهەمی زاینی دا ژیاوە بە موسلمانێکی ڕێک و پێک و چاک دائەنێن وای دانانێن کە لەسەر ئاینێکی تر یاخود باوڕێکی تربووە))(مینۆرسکی،١٩٨٣: ١١٧).

وەک ئاماژەمان پێدا شەرەفخان تەنانەت بەوردی کۆی هۆزەکان ناوچەی نیشتەجێبوون بەشێکشیان هۆکاری موسلمان بونەوەشیان ئاشکرادەکات و جەختیش لەوەدەکاتەوە کە ئەوان موردیدەکانی شێخ عەدین نەوەک هەبووینی ئاینێکی کۆن و هەبوونی پەیروکاری کۆن لەناوچەکە (شەرەفخان، ٢٠٠٦: ٢٣)لەگەل دووربەریشیان ناکۆک بون،(ISYA JOSEPH, 1919 :206)

چونکە بەشێکی باوڕیان زۆر توندە، بەنموونە لە ڕوانگەی ئێمەوە پرسێکی پشتگیری نەکراوە، ئایین: کاتێک موسڵمانان لە بەیانیان دەست بە نوێژەکانیان دەکەن، دەڵێن- خودا بمانپارێزێت !- " پەنا دەبەم بۆ : خودا و هتد."

ئەگەرهەر یەکێک لە ئێمە ئەمەی بیست، دەبێت ئەو پیاوە بکوژێت کە نوێژ دەکات و...خۆی ; ئەگەر نەیکات (ئەوەی نەکات) دەبێتە کافر(63: FURLANI, 1940)

هەر ئەو خاڵەیە کە شەرەفخان ئاماژەی بۆ دەکات، لەچەند شوێنێک کە ئەوان ناکۆکیان لەگەل مەلا یان موسلمانانان هەیە (شەرفخان، ٢٠٠٦: ٢٣-٢٨١-٢٨٢- ٣٩٠-٣٩١)، شەنگال کە ئەوکات ئێزیدی نشین بوو، لەناوچوو، ئەمەش لە دوای دەستدرێژی مەغۆلەکاندا، کە بە کوردە عەدەویەکان پێناسە دەکران،، زەین ئەلدین میری عەدەویەکان نەیتوانی بیر لە بەدەستهێنانی جێنشینی باوکی بکاتەوە، بۆیە بڕیاریدا و پێی باش بوو بچێتە سوریا، دەسەڵاتەکەی بۆ فاخری مامی بەجێهێشت، کە لەگەڵ مەغۆلەکان لە پەیوەندییەکی تەواودا بوو، هاوسەرگیری لەگەڵ مەغۆل کردبوو.، (یسکو،٢٠٠٧: ١١٣)

ئێزدیەت لە نێوان سەدەی٧-٩ك/ ١٣ - ١٥ز دا، لە ژینگەی خێڵەکی کوردیدا فراوانتر بوو و بوو بە ئایینی فەرمی میرنشینی نیمچە سەربەخۆی کورد لە جەزیرە، لە ماوەی سەدەی٨ك/ ١٤ز، دا تا دەگاتە ڕۆژهەڵاتی سلێمانی و تا ڕۆژئاوای ئەنتاقیە (عەنتاب) و تا باکور تا خوی. ناوچەی نێوان دیاربەکر و سیرت سەر بە ئێزدییەکان بوو: شنگال و ناوچەکانی باکووری موسڵ نیشتمانی سەرەکییان بوون. سەدەی٨ك/ ١٤ز سەردەمی زێڕینی ئێزدیەت بوو، کاتێک پەرەی سەند و فراوان بووەوە، بەڵام ئەم فراوانبوونە خێرایە دراوسێ موسڵمانەکانیان تێکدا و ئێزدیزم دەستی بە پاشەکشەکرد، لە سەرەتای سەدەی پازدەهی زاینیەوە تووشی ستەم و کۆمەڵکوژی بوون . (VARIA ANATOLICA XXV, 2012 :147-148))

کۆمەڵکوژییە گەورەیەییان لەلایەن کوردەکانش توشهاتوون کە مەرامی سیاسی هێزەکانی سەردەستی دەوربەری لەپشتووە کە بونتەهۆی زەبری کوشندەی بۆ ئێزدییەکان (Austin H. (Layard, 2012 : 68)

شەرەفخان ئاماژە بەهۆکارێک لە هۆکارەکان دەکات کە ئێزدیەکان دژی بیروباوڕی ئاشکرای موسلمانان بوون(شەرەفخان، ٢٠٠٦: ٣٩١)، لە سەدەی حەڤدەهەمی زاینیەوە مێژووی ئێزیدیەکان جگە لە تاڵان و کۆمەڵکوژی هیچی تر نەبووە، چونکە ئەوان بە شەیتان پەرست ناسراو بوون، زۆر هەستیار بوون بەرامبەر هەموو سووکایەتییەک کە کارەساتی دەنایەوە (تۆما بوا، ٢٠١١: ١١٧) ئەوەش بەهۆی بیر و باوەڕی ئاینی خۆیانەوەبووە کە بیروباوڕێکی توند و زۆر جیاوازبووە (کەرمەلی، ئەنستاس ماری ، ٢٠١٢: ١٠٤؛ مەیجەر سۆن، ئی.بی.سۆن، ٢٠١٨: ١١٨).

ئەنجام

لە ئەنجامی بەدواداچوونمان لەسەر باوەڕی ئێزدی و ئاینیان لە ڕوانگەی شەرەفخان و سەرچاوە نا کوردیەکان، لە چوارچێوەی توێژینەوەیەکی ئەکادیمی و زانستی پشت بەستوو بە سەرچاوەی نا ئیسلامی، دەتوانین بڵێین گەیشتین بەم چەند ئەنجامە

یەکەم: مێژوونوسانی ئیسلام و گەریدە و جوگرافی ناسەکانیش، شتێکیان باس نەکردووە کە ئاینێک هەبووبێت بەم ناوە باوڕێکی کۆنی ناوچە کەبێت.

دووەم: شەرەفخان هاوڕای زۆرێک لەسەرچاوەکانە و ئێزیدیەکان بەموریدی شێخ عدیان دەزانی، بەڵام وازیان لەنوێژ و ڕۆژی هێناوە وەک ئاینزایەک دەرکەوتوون.

سێ یەم: باوڕی ئێزدی هەلگری دۆخ و ژینگەی ژیانیانە

چوارەم: بەشێکی کوردناسەکان ڕۆلیان هەبووە لە پتەووکردنی بنەمای ئەم باوڕە و دروستکردنی مێژوو بۆیان.

پێنجەم: کاریگەری هەبوونی ناسیونالیزم مێژوو نووسی کوردی زۆر بەهەلەبردوون و بونەتە شوێن کەوتەی ئەم باوڕە.

سەرچاوە ڕەسەنەکان (المصدر)

- الإربلي ،شرف الدين بن أبي البركات المبارك بن أحمد اللخمي (ت ٦٣٧هـ) المعروف بابن المستوفي(١٩٨٠م)تاريخ إربل، تحقيق : سامي ابن السيدخماس الصقار طبعة وزارة الثقافة والإعلام الجمهورية العراقية، دار الرشيد للنشر.
- الازدي ، ابو زكريا يزيد بن محمد بن اياس(ت ٣٣٤ هـ / ٩٤٥ م) (١٩٦٧).تاريخ الموصل ، تحقيق علي حبيبة ، الجنة احياء التراث الاسلامي، القاهرة
- .
- البلاذري، أحمد بن يحيى بن جابر (٢٧٩ هـ/٨٩٢م), (١٩٣٨).فتوح البلدان، تحقيق: عبد الله وعمر أنيس، مكتبة المثنى، بغداد
- التادفي، محمد بن يحيى التادفي الحنبلي،(ت:٩٦٣هـ/١٥٥٥م (د.ت)قلائد الجواهر ، طبعة دار إحياء، التراث الإسلامي، بغداد.
- ابن تغري بردي الأتابكي جمال الدين أبي المحاسن يوسف ، (دون سنه)النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، المؤسسة المصرية العامة للتأليف والترجمة والطباعة والنشر، مصر
- ابن تيمية، تقى الدين أبي العباس أحمد بن عبد الحليم بن عبد السلام (ت: ٧٢٨هـ/١٣٢٨م)

- (١٣٨١ هـ)مجموع فتاوى شيخ الإسلام، مطابع الرياض.
- (١٩٨٧م) الوصية الكبرى،رسالة شيخ الإسلام إلى أتباع عدي بن مسافر الأموي، قدم لها وعلق عليه وحققها، محمد عبد الله النمر ، عثمان جمعة، نشر مكتبة الصديق، السعودية، ط١
- (د.ت)مجموعة الرسائل الكبرى، دار احياء التراث العربي، بيروت.
- ابن الجوزي،(١٩٩٣م) عبد الرحمن الطب الروحاني تهذيب الاخلاق تحقيق: عبدالعزيز عزالدين السيروان،دمشق، دار الانوار.

ابن حوقل، ابو القاسم محمد بن البغدادي الموصلي، (ت ٣٨٠ هـ / ٩٩٠ م) (١٩٦٣)، كتاب صورة الارض، دار مكتبة الحيا، بيروت

- ابن خلكان، شمس الدين أحمد بن محمد الاربلي (ت ٦٨١هـ / ١٢٨٢)(١٩٩٧).وفيات الاعيان ، تحقيق: إحسان عباس دار صادر بيروت
- ابن خياط، خليفة بن خياط العصفري ، (ت ٢٤٠ هـ / ٨٥٤ م،(١٩٦٨).تاريخ خليفة بن خياط، تحقيق سهيل زكار، دمشق وزارة الثقافة والسياحة والارشاد القومي، القاهيرة
- بن خياط الموصلي, أحمد بن طه ،(ت:١٢٨٥هـ / ١٨٦٨م) (١٩٦٦)ترجمة الأولياء في الموصل الحدباء، تحقيق: سعيد الديوجي، مطبعة الجمهورية، الموصل.
- الدينوري، أبو حنيفة أحمد بن داود ، (ت: ٢٨٢ هـ / ٨٩٥م) (١٩٦٠).الاخبار الطوال،تحقيق: عبد المنعم عامر وجمال الدين الشيال القاهرة وزارة الثقافة والارشاد القومي، القاهير
- الذهبي، شمس الدين ابو عبدالله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز (ت:٧٤٨هـ/ ١٣٤٧م)
- (١٤١٣هـ).سيرة أعلام النبلاء، تحقيق : شعيب الأرناؤوط، مؤسسة الرسالة، بيروت.
- (د.ت). تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، تحقيق: عمر عبد السلام التدمري، نشردار الكتاب العربي، بيروت سالى نيه
- (١٣٦٤هـ)دول الإسلام، حيدر آباد الناشر: مطبعة جمعية دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد،

- الصفدي، صلاح الدين خليل بن أيبك بن عبد الله الصفدي (ت: ٧٦٤هـ/ ١٣٦٣-( )٢٠٠٠)الوافي بالوفيات، تحقيق أحمد الأرناؤوط، وتركي مصطفى، نشر دار إحياء التراث، بيروت

- عثمان أحمد الحسيني، (١٩٥٤)طبقات الشعراني، مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده، مصر،
- الغساني ، الملك الأشرف اسماعيل بن العباس (ت ٨٠٣ هـ / ١٤٠٠م)(١٩٧٥).العسجد المسبوك والجوهر المحكوك ، دار البيان، بغداد

- ابن كثير، عماد الدين أبو الفداء إسماعيل بن عمر(ت:٧٧٤هـ/١٢٧٣م)(١٩٩٠)(البداية والنهاية، مكتبة المعارف، بيروت
- المستوفي، شرف الدين بن أبي البركات المبارك بن أحمد اللخمي الإربلي (ت: ٦٣٧هـ/١٢٣٩م( )١٩٨٠)تاريخ إربل، تحقيق: سامي ابن السيد، طبعة وزارة الثقافة والإعلام الجمهورية العراقية، دارالرشيد للنشر
- ياقوت الحموي، شهاب الدين أبو عبد الله(ت ٦٢٣ هـ / ١٢٢٥ م)- (١٩٧٧)معجم البلدان، دار صادر ، بيروت
- اليعقوبي، أحمد بن أبي يعقوب بن جعفر ، (ت ٢٨٢ هـ / ٨٩٥ م)- (١٩٧٠).تاريخ اليعقوبي، دار بيروت للطباعةوالنشر،بيروت
-

سەرچاوە کوردیەکان

- پۆڵ پێردرێزی (٢٠١٣ ,) دەربارەی کوردە ئێزدیەکان. کۆنترین دەسنوس. بەزمانێکی ئەوروپی لەسەر کورد، وەرگێڕانی لە فەرانسیەوە بۆ کوردی. هەڵکەوت حەکیم. بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان.
- کەرمەلی، ئەنستاس ماری (٢٠١٢), کتێبی پیرۆزی ئێزیدییەکان جیلوە و مەسحەفا ڕەش، و: نەجاتی عەبدوڵلا، چاپی یەکەم ، دەزگای ئاراز، هەولێر.
- مەیجەر سۆن، ئی.بی.سۆن(٢٠١٨) گەشتێک بۆ میسۆپۆتامیا و کوردستان لەبەرگی نادیاردا، و: مینە، چاپی یەکەم ، لەبڵاوکراوەکانی کتێبخانەی یادگار، سلێمانی

سەرچاوە عەرەبیە لاوەکیەکان

- إسماعيل زكي محمد،(١٩٨٩). في الدين والمجتمع، الإسكندرية، دار المطبوعات الجديدة
- تؤما بوا(٢٠١١). اليزيديون و اصولهم الديمية ومعابدهم والاديرة المسيحية في كردستان العراق، ت: د.سعاد محمد خضر مطبعة شقان، سليمانية
- جون هيک، (١٤٣١هـ)فلسفة الدين جون هيك ترجمة طارق عسيلي دار المعارف الحكمية، الطبعة الأولى
- الحسني، السيد عبدالرزاق)(١٩٥١) اليزيديون فِي حَاضِرِهِمْ وَمَاضِيهِمْ، مطبعة العرفان، صيدا،
- الدملوجي، صديق (١٩٤٩)،اليزيدية، نشر مطبعة الاتحاد، الموصل،
- السامرائي، يونس احمد(١٩٧٠)ا.لبحتري في سامراء حتى نهاية عصر المتوكل، مطبعة الارشاد، بغداد
- سمو، أزاد سعيد)(-٢٠٠١) .اليزيدية من خلال نصوصها المقدسة، المكتب الإسلامي،بيروت،

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 6
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ٦

- العزاوي (عباس) (١٩٣٥)،تاريخ اليزيدية وأصل عقيدتهم، نشر مطبعة بغداد، العراق
- ليسكو، روجيه(٢٠٠٧)، اليزيدية فى سورية و جبل سنجار، ت: احمد حسن، ط١، مؤسسة المدى للإعلام والثقافة والفنون، سورية
- (٢٠٠٧)الكرد- دراسه السوسيولوجية و تاريخية، ترجمة: نورى الطالباني، حمدي للطابعة و لنشرة، سليماني
- نيكيتين، باسيلى
- (١٩٥٨)الكرد، دار الروانع، بيروت
- النشار, علي سامي(٢٠٠٩م). نشأة الدين النظريات التطورية والمؤلهة : ، مركز الإنماء الحضاري، حلب سوريا، دار المحبة، دمشق - سوريا، بدون رقم الطبعة.

English Sources

- Austin H. Layard Discoveries in the ruins of Nineveh and Babylon June 2, 2012.p68).

Birgit Ammann،Kurdên li Ewropayê Etnîsîte û Diyaspora،-Berlîn, Univ. Azad, Diss., 2000،p263-270)

Christine Allison,The Yezidi Oral Tradition in Iraqi Kurdistan, the British Library,First Published in 2001, p4)

THE SACRED BOOKS AND ، ISYA JOSEPH ،-DEVIL WORSHIP TRADITIONS OF THE YEZIDI Copyright, 1919, by Richard G. Badger, AU rights reserved The Gorham Press, Boston, U. S. A. Made In the United States of America ،206

Eszter Spät,(2009)Late Antique Motifs in Yezidi Oral Tradition,Supervisors: Gerhard Jaritz and István Perczel,degree of Doctor of Philosophy,Hungary.46)

FURLANI, GIUSEPPE(1940),THE RELIGION OF THE YEZIDIS REUGIOUS TEXTS OF THE YEZIDIS,TRANSLATED FROM ITALIAN WITH ADDITIONAL NOTES, AN APPENDIX AND AN INDEX BY JAMSHEDJI MANECKJI UNVALA, Ph.D. (HBlDELBEBa),at the Port Printing Press,Bombay-63

-Hage, SM "A Closer look at the Role of spirituality in psychology programs" professional psychology Reseearch and practice 37, no 3 2006-303

ISYA JOSEPH THE SACRED BOOKS AND TRADITIONS OF THE YEZIDI Copyright, 1919, by Richard G. Badger DEVIL WORSHIP AU rights reserved The Gorham Press, Boston, U. S. A. Made In the United States of America, 206٤

-Johnstone, B., Yoon, D.P. Franklin Schopp Land Hinkebein, J. "Reconceptualizing the factor of brief multidimensional measure of reliogiusness/ spirituality " Journal of religion and health 48, 2009:147

-VARIA ANATOLICA XXV, , DE BOCCARD ,dition – Diffusion, 11, rue de Médicis, 75006 Paris , 147-148,Deniz BEYAZI 2012)

. Religion: what is it?(New York: Holt, Rineheart and Winston. 1976), 7

Tremmel, W.C

-Yinger JM. the scientific study of releigion(NewYork , publishing.com, 1970) 7) ،

(Source)
- Al-Irbili, Sharaf al-Din ibn Abi al-Barakat al-Mubarak ibn Ahmad al-Lakhmi (d. 637 AH), known as Ibn al-Mustawfi (1980 CE). *Tarikh Irbil* (History of Irbil), edited by Sami ibn al-Sayyid Khumas al-Saqqar, published by the Ministry of Culture and Information, Republic of Iraq, Dar al-Rashid Publishing.

- Al-Azdi, Abu Zakariya Yazid ibn Muhammad ibn Iyas (d. 334 AH/945 CE) (1967). *Tarikh al-Mawsil* (History of Mosul), edited by Ali Habiba, Al-Jannah Ihya al-Turath al-Islami, Cairo.

- - Al-Baladhuri, Ahmad ibn Yahya ibn Jabir (d. 279 AH/892 CE), (1938). *Futuh al-Buldan*, edited by Abdullah and Omar Anis, Al-Muthanna Library, Baghdad.

- Al-Tadifi, Muhammad ibn Yahya al-Tadifi al-Hanbali (d. 963 AH/1555 CE), *Qala'id al-Jawahir*, Dar Ihya' edition, Islamic Heritage, Baghdad.
- Ibn Taghribirdi al-Atabaki, Jamal al-Din Abi al-Mahasin Yusuf, (n.d.). *Al-Nujum al-Zahira fi Muluk Misr wa al-Qahira*, Egyptian General Organization for Authorship, Translation, Printing and Publishing, Egypt.
- Ibn Taymiyyah, Taqi al-Din Abi al-Abbas Ahmad ibn Abd al-Halim ibn Abd al-Salam (d. 728 AH/1328 CE).

- (1381 AH). *Majmu' Fatawa Shaykh al-Islam*, Riyadh Press.
- (1987 CE). *Al-Wasiyya al-Kubra*, a letter from Shaykh al-Islam to the followers of Adi ibn Musafir al-Umawi, with an introduction and commentary. Edited by Muhammad Abdullah al-Nimr and Uthman Juma, published by Maktabat al-Siddiq, Saudi Arabia, 1st edition.

- (n.d.) Majmu'at al-Rasa'il al-Kubra, Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi, Beirut.

- Ibn al-Jawzi, (1993 CE) Abd al-Rahman, Al-Tibb al-Ruhani, Tahdhib al-Akhlaq, edited by Abd al-Aziz Izz al-Din al-Sirwan, Damascus, Dar al-Anwar.

Ibn Hawqal, Abu al-Qasim Muhammad ibn al-Baghdadi al-Mawsili, (d. 380 AH/990 CE) (1963), Kitab Surat al-Ard, Dar Maktabat al-Haya, Beirut.

- Ibn Khallikan, Shams al-Din Ahmad ibn Muhammad al-Arbali (d. 681 AH/1282 CE) (1997). Wafayat al-A'yan, edited by Ihsan Abbas, Dar Sader, Beirut.

- Ibn Khayyat, Khalifa ibn Khayyat al-'Asfari, (d. 240 AH/854 CE) (1968). Tarikh Khalifa ibn Khayyat, edited by Suhayl Zakkar, Damascus, Ministry of Culture, Tourism and National Guidance. Cairo
- Ibn Khayyat al-Mawsili, Ahmad ibn Taha, (d. 1285 AH / 1868 CE) (1966). *Biography of the Saints in Mosul al-Hadbaa*, edited by Saeed al-Diwaji, al-Jumhuriya Press, Mosul.
- al-Dinawari, Abu Hanifa Ahmad ibn Dawud, (d. 282 AH / 895 CE) (1960). *Al-Akhbar al-Tiwal*, edited by Abd al-Mun'im Amer and Jamal al-Din al-Shayyal, Cairo, Ministry of Culture and National Guidance, Cairo.

- al-Dhahabi, Shams al-Din Abu Abdullah Muhammad ibn Ahmad ibn Uthman ibn Qaymaz (d. 748 AH / 1347 CE)
- (1413 AH). *Siyarat A'lam al-Nubala'*, edited by Shu'ayb al-Arna'ut, al-Risalah Foundation, Beirut.
- (n.d.). *Tarikh al-Islam wa-Wafayat al-Mashahir wa-al-A'lam*, edited by Omar Abd al-Salam al-Tadmuri, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut.
- (1364 AH). *Duwal al-Islam*, Hyderabad. Publisher: The Ottoman Encyclopedia Society Press, Hyderabad,
- Al-Safadi, Salah al-Din Khalil ibn Aybak ibn Abdullah al-Safadi (d. 764 AH/1363 CE)-(2000) Al-Wafi bi'l-Wafayat, edited by Ahmad al-Arna'ut and Turki Mustafa, published by Dar Ihya' al-Turath, Beirut
- Uthman Ahmad al-Husseini, (1954) Tabaqat al-Sha'rani, Mustafa al-Babi al-Halabi & Sons Press, Egypt,
- Al-Ghassani, King al-Ashraf Ismail ibn al-Abbas (d. 803 AH/1400 CE) (1975). Al-'Asjad al-Masbuk wa'l-Jawhar al-Mahkuk, Dar al-Bayan, Baghdad
- Ibn Kathir, Imad al-Din Abu al-Fida' Ismail ibn Umar (d. 774 AH/1273 CE)(1990) Al-Bidaya wa'l-Nihaya, Maktabat al-Ma'arif, Beirut
- Al-Mustawfi, Sharaf al-Din ibn Abi al-Barakat al-Mubarak ibn Ahmad al-Lakhmi al-Irbili (d. 637 AH/1239 CE) (1980) History of Erbil, edited by: Sami Ibn al-Sayyid, published by the Ministry of Culture and Information of the Iraqi Republic, Dar Al-Rasheed Publishing House.
- Yaqut al-Hamawi, Shihab al-Din Abu Abdullah (d. 623 AH / 1225 AD)
- (1977) Dictionary of Countries, Dar Sader, Beirut.
- Al-Yaqoubi, Ahmad bin Abi Yaqoub bin Jaafar, (d. 282 AH / 895 AD) - (1970). History of Al-Yaqoubi, Beirut Printing and Publishing House, Beirut.
-
Serçao Kurdikan
- 2013 (2013), “European Kurdistan Region”. He changed his name to French and Kurdish. He is a wise man. In Ukraine, there is a difference between the two and the other in Badrakhan.
- Karmali, Anastas Mary (2012), My Yazidi book, Gilo and Meshfa, and: Najati Abdouha, Chapi, Dezgay Araz, Holer.
- Major Sin, E.B. Sin (2018) What is the history of Syria and Kurdistan? There was a book written by Yadgar, Soleimani.
Sirjah Arabic Lawakan
- Ismail Zaki Muhammad, (1989). In Religion and Society, Alexandria, New Publications House

- Tima Boa (2011). The Yazidis and their Demi origins, their temples, and the Christian monasteries in Iraqi Kurdistan, edited by: Dr. Suad Muhammad Khadr, Shavan Press, Sulaymaniyah
- John Hick, (1431 AH) The Philosophy of Religion, John Hick, translated by Tariq Asili, Dar al-Ma'arif al-Hikmiyyah, First Edition
- Al-Hasani, Sayyid Abdul-Razzaq (1951) The Yazidis in Their Present and Past, Al-Irfan Press, Sidon
- Al-Damluji, Sadiq (1949) Yazidism, Al-Ittihad Press, Mosul
- Al-Samarrai, Yunus Ahmad (1970) Al-Buhturi in Samarra until the End of the Era of Al-Mutawakkil, Al-Irshad Press, Baghdad
- Samu, Azad Saeed (2001) Yazidism Through Its Sacred Texts, Al-Maktab al-Islami, Beirut
- Al-Azzawi (Abbas) (1935) The History of the Yazidis and the Origin of Their Beliefs, Baghdad Press, Iraq
- Lesco, Roge (2007) Yazidism in Syria and Mount Sinjar, edited by: Ahmed Hassan, 1st edition, Al-Mada Foundation for Media, Culture and Arts, Syria
- (2007) The Kurds - a sociological and historical study, translated by: Nouri Talabani, Hamdi Printer and Publishing House, Soleimani
- Nikitin, Basil
- (1958) Al-Kurd, Dar Al-Rawa'i, Beirut
- Al-Nashar, Ali Sami (2009 AD). The Origins of Religion, Evolutionary and Deified Theories: Center for Civilizational Development, Aleppo, Syria, Dar al-Mahabah, Damascus, Syria, without edition number.